

С. О. Ішук,
доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем реального сектора економіки регіонів,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього
НАН України, м. Львів

ВТРАТИ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ З РФ

Національна економіка є експортоорієнтованою – понад третина ВВП України (34,01% у 2021 р.) формується за рахунок надходжень від експортних операцій. Відтак експортний потенціал без перебільшення є одним із гарантів економічної безпеки нашої країни. У структурі вітчизняного експорту традиційно домінували сировинні позиції, а саме: чорні метали (товарна група XV.72) – 20,5% у 2021 р.; зернові культури (II.10) – 18,1%; руди, шлак і зола (V.26) – 10,5%; жири та олії (III.15) – 10,3%.

Із початку повномасштабної війни РФ проти України вітчизняний експортний потенціал зазнав суттєвих втрат. Так, Міністерство економіки повідомило, що у березні 2022 р. обсяг експорту з України скоротилися майже удвічі, порівняно з лютим, і становив \$2,7 млрд. Найбільшою статтею експорту (16,3%) у березні стала залізна руда – 3,1 млн. т (проти 3,7 млн. т у лютому) вартістю \$439 млн., тоді як експорт металів (традиційно ключова позиція) майже припинився.

Скорочення експорту металів обумовлене двома причинами, першою з яких є *падіння виробництва*. Зокрема, за даними Металургпрому [1], металургійні підприємства у першому кварталі скоротили випуск сталі на 31,2% (до 3,64 млн. т), порівняно з аналогічним періодом 2021 року. Водночас обсяги виплавки чавуну за цей період зменшилися на 34,1% (до 3,49 млн. т), а виробництво прокату – на 34,2% (до 3,12 млн. т). Своєю чергою, падіння металургійного виробництва спричинене втраченою щонайменше 30% потужностей: значних руйнувань зазнали «ММК Ілліча» і «Азовсталь» – другий і третій за розмірами металургійні заводи України з активами \$1893 млн. і \$1444 млн. відповідно, а також Авдіївський коксохімічний завод (\$343 млн.), що доповнює названі заводи у виробничому ланцюгу. Проте, у квітні відновили свою роботу найбільший в Україні металургійний завод «Арселор Міттал Кривий Ріг» і четвертий за величиною завод – «Запоріжсталь». Також у Дніпропетровській обла-

сті після оновлення виробничих потужностей відновив роботу із завантаженням 100% прокатний цех одного з металургійних заводів, яких у регіоні зараз функціонує 14. Водночас підприємства з видобутку залізної руди працюють на 30-40% потужності.

Другою причиною скорочення українського експорту є кардинальне порушення логістики, передусім морської, через блокаду морських портів з боку РФ, внаслідок чого Україна втрачає щомісяця 1,5 млрд. доларів. На морські перевезення у 2021 році припадало 62% від загальної вартості товарів (у доларовому еквіваленті), що експортувалися з України, тоді як на автомобільні – 23%, а залізничні – 12%. Унаслідок блокування портів найбільше постраждав аграрний експорт, обсяги якого в березні, порівняно з лютим, знизилися вчетверо і в абсолютному вираженні склали: 1,108 млн. т кукурудзи, 309 тис. т пшениці, 118 тис. т соняшникової олії, 40 тис. т соєвих бобів. Окрім того, у цій статистиці врахована частка вантажів, які встигли відправити через українські порти у перші дні війни. Попри те, залишків базових сільськогосподарських культур в Україні достатньо, аби забезпечувати експорт на звичайному рівні. Його необхідно здійснювати, оскільки в Україні немає достатніх потужностей зерносховищ. Відповідно є ризик втрати частини експортної бази (і валютної виручки) через загрозу псування зерна, зернових та олійних культур, хоча Державна продовольчо-зернова корпорація продовжила дію пільгового періоду на їх зберігання. У цих умовах активізація зусиль держави у напрямку відновлення логістики, зокрема за підтримки європейських партнерів і ООН [2], є основою стабілізації національної економіки.

Теоретично Україна може експортувати 600 тис. т зерна через 13 митних переходів на кордоні з Польщею, Словаччиною, Румунією та Молдовою [3]. Однак, з огляду на складну ситуацію з посівною кампанією ярих культур у регіонах, де велися або ще продовжуються бойові дії (за оптимістичними прогнозами, втрати посівних площ складуть 20%), виробництво зернових в Україні очевидно знизиться. Так, у поточному сезоні очікується урожай на рівні 63 млн. т (проти 106 млн. т у минулому сезоні), а потенціал експорту зерна, відповідно, становитиме 30-32 млн. т (проти 44,9 млн. т у 2020-2021 маркетингових роках), тобто опуститься нижче рівня 2013-2014 маркетингових років.

Також в Україні спостерігається суттєве скорочення експортного потенціалу олійно-жирового сегменту АПК, який переважно зосереджений

в областях, на території яких ведуться активні бойові дії (Запорізькій і Харківській) та прилеглих до них (Дніпропетровській і Полтавській). Із початку війни переробні заводи зупинились, але невдовзі відновили роботу, і сьогодні працює шість із них [4]. Олійна галузь повністю експортоорієнтована, оскільки внутрішнє споживання складає лише 400 тис. т, а 95% виробленої продукції йде на експорт, який раніше здійснювався переважно морським шляхом.

Потенційно, за умови злагодженої роботи підприємств, внутрішньої логістики та залізниці, Україна може експортувати до кінця поточного сезону близько 600-800 тис. т соняшникової олії. Але досягти цього на практиці, тобто фізично відвантажити такі обсяги товару буде дуже складно через обмежену пропускну здатність станцій-переходів, оскільки в напрямку західних кордонів залізничним транспортом активно перевозиться й інша експортна продукція. Окрім того, ціни попиту на соняшкову олію з поставкою до Румунії і Польщі впали до 1500-1600 \$/т, але попри зростання дефіциту соняшникової олії у роздрібних мережах Німеччини, Франції і Великої Британії, закупівлі стримуються в очікуванні подальшого зниження цін під тиском зростаючої пропозиції з боку України [5]. Водночас в Індії та Туреччині ціни залишаються на високому рівні (1800-2000 \$/т з доставкою), тому українські трейдери шукають шляхи перевалки олії в портах Румунії і Болгарії, щоб відновити експорт морськими шляхами.

Враховуючи всі названі обставини, а також значний період простою олійних заводів і майже повну відсутність торгівлі на зовнішньому ринку в першій половині березня, до кінця поточного сезону з України може бути вивезено не більше 300 тис. т олії. За більш оптимістичних умов та активного сприяння усіх сторін цей обсяг може бути збільшено до 400 тис. т, що може стати мінімумом за останні дев'ять маркетингових років. Виходячи з потенційних можливостей експорту, будуть визначатися й обсяги переробки насіння соняшника на вже запущених заводах, і розглядатись доцільність запуску виробництва на тих, які ще перебувають у простої.

Звідси виникає загроза для перспектив подальшого функціонування експортоорієнтованих переробних підприємств. Подолання цієї загрози лежить у площині компетенцій органів державної влади, які повинні керуватися винятково інтересами національної безпеки як у поточному періоді, так і в стратегічній перспективі. Йдеться про сприяння у доступі

до логістичних ланцюгів. Пріоритетом має стати експорт продукції з вищою доданою вартістю, що дозволить збільшити надходження валютної виручки. До прикладу, вартість 1 цистерни олії становить \$120 тис., що еквівалентно вартості 4-5 цистерн зерна.

Блокування морських портів спричинило різке скорочення експортних поставок з України, а відтак, – поступову втрату «традиційних» лідерських позицій на світовому ринку, передусім металургії та агропродукції. Звільнені ніші оперативно займають конкуренти (серед яких РФ, Індія, Індонезія та ін.), що становить серйозну загрозу для національної економіки, оскільки означає неминуче скорочення експортного потенціалу. Але найбільша проблема полягає у сировинній орієнтації (понад 70%) вітчизняного експорту, зокрема 80-90% експорту металургії – це напівфабрикати. За таких умов для України важливо не стільки в подальшому прагнути до відновлення та розширення експорту в межах його поточної структури (товарної і географічної), як намагатися її змінити у напрямку збільшення у ній частки готової продукції переробних виробництв і машинобудування (в ідеалі – середньо- та високотехнологічних секторів) проміжного і кінцевого споживання.

Експортний потенціал України зосереджений в основному у південно-східних регіонах. Зокрема, сумарно на шість областей, на території яких зараз ведуться активні бойові дії, у 2021 році припадало 33,51% українського експорту, а найбільше – на Донецьку (13,38%), Запорізьку (9,02%) і Миколаївську (6,57%). Економіка цих трьох областей є найвище експортоорієнтованою, порівняно з іншими регіонами: частка експорту у їх ВРП перебувала на рівні 60-70%. Відповідно втрати експортного потенціалу названих областей з високим ступенем імовірності можна екстраполювати на втрати, яких зазнає їх економіка внаслідок воєнних дій. Ризики посилюються з огляду на ті обставини, що в структурі експорту Донецької і Запорізької областей домінували чорні метали (із часткою у 2021 році, відповідно, 84,0% і 57,6%), а 56,0% експорту Миколаївської області припадало на зернові культури.

Список використаних джерел:

1. Колісніченко В. Українські металурги в першому кварталі скоротили випуск сталі на 31% // ТОВ «ГМК ЦЕНТР» – Офіційний новинний сайт гірничо-металургійної промисловості «ГМК Center». URL: <https://gmk.center/ua/news/ukrainski-metalurhy-v-pershomu-kvartali-skorotyly-vypusk-stali-na-31/>

2. ООН може закуповувати зернові в Україні для запобігання світовому голоду // Громадська Організація «Інформаційне Агентство «Цензор.НЕТ» – Офіційний український новинний суспільно-політичний сайт «Цензор.НЕТ». URL: https://censor.net/ua/news/3334374/oon_moje_zakupovuvaty_zernovi_v_ukrayini_dlya_zapobigannya_svitovomu_golodu
3. В умовах заблокованих основних морпортів, потенціал експорту зерна 600 тис. т – Горбачов // Офіційний сайт консалтингової компанії ТОВ «Укראгроконсалт-Девелопмент» – «UkrAgroConsult». URL: <https://ukragroconsult.com/news/v-umovah-zablokovanyh-osnovnyh-morportiv-potenczial-eksportu-zerna-600-tys-t-gorbachov/>
4. Добовий обсяг виробництва олії Україна експортує кілька тижнів // Офіційний сайт консалтингової компанії ТОВ «Укראгроконсалт-Девелопмент» – «UkrAgroConsult». URL: <https://ukragroconsult.com/news/dobovuj-obsyag-vyrobnyctva-oliyi-ukrayina-eksportuye-kilka-tyzhniv/>
5. Світові ціни на рослинні олії зростають, але попиту на українську соняшникову олію немає // Офіційний сайт консалтингової компанії ТОВ «Укראгроконсалт-Девелопмент» – «UkrAgroConsult». URL: <https://ukragroconsult.com/news/svitovi-cziny-na-roslynni-oliyi-zrostayut-ale-popytu-na-ukrayinsku-sonyashnykovu-oliyu-nemaye/>